

“Padişah ile diğer insanlar arasındaki fark onun yürüyen hükmüdür.”

Nizamülmülk

ÖTÜKEN 50 yıl
her zaman okunacak dergiler

MİLLÎ MECMÛA

SAYI 38

MAYIS - HAZİRAN **2024**
(2 ayda bir yayımlanır)

Ötüken Neşriyat A.Ş. adına
İmtiyaz Sahibi
Ertuğrul Alpay

Ötüken Neşriyat A.Ş.
Genel Yayın Yönetmeni
Göktürk Ömer Çakır

Baskı
Çınar Matbaacılık ve
Yayın Sanayii Ticaret Ltd Şti
Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad.
Ata Han Nu: 34 K: 5
Bağcılar-İstanbul
Tel: (0212) 628 96 00
Sertifika Nu: 45103

Yıllık Abonelik Bedelleri
2024 yılı abonelik bedeli - **1000 TL**

Hesap Numaramız
Ötüken Neşriyat A.Ş.
Şube: Beyoğlu Şubesi 456
T. C. Ziraat Bankası
Hesap Nu: 48038437-5009
IBAN
TR73 0001 0004 5648 0384 3750 09

ISSN
2667-4637

WhatsApp
0554 499 90 57

İletişim
millimecmua@otuken.com.tr

Millî Mecmûa
Genel Yayın Yönetmeni
Yasin Usta

Editör
Ahmet Alperen Can

Danışma Kurulu
Prof. Dr. Mustafa Kara
Prof. Dr. Mehmet Akif Okur
Prof. Dr. Levent Bayraktar
Prof. Dr. Erkan Göksu
Prof. Dr. İsmet Türkmen
Doç. Dr. Mehmet Kaan Çalen
Doç. Dr. Mehmet Akıncı
Doç. Dr. Murat Hanilçe
Dr. Yunus Emre Tekinsoy
Dr. Kemal Haykıran
Dr. Ali Ahmetbeyoğlu
Oğuzhan Murat Öztürk
Misli Baydoğan
Metin Savaş

Son Okuma
Fatih Orta

Grafik Tasarım
Mahmut Doğan

Ön Söz

Saygıdeğer Okuyucularımız,

Türk siyaseti, tarihin derinliklerinden günümüze uzanan zengin bir mirası barındırır. Köklü medeniyetlerin izlerini taşıyan Anadolu toprakları, binlerce yıllık geçmişi boyunca farklı siyasi düşüncelerin, ideolojilerin ve hareketlerin doğuşuna ev sahipliği yapmıştır. İpek yolu üzerindeki stratejik konumuyla ticaretten kültüre, bilimden sanata kadar pek çok alanda önemli bir rol oynamış olan bu topraklar, Selçuklu ve Osmanlı siyasi düşüncenin teşekkülüne şahitlik etmiştir.

Milli Mecmua külliyatı içerisinde siyasetnameler odağında bir dosya hazırlayacak malzemeler süreç içerisinde toplanmıştı. Türk Siyaset Düşüncesi dosyası, Türk tarihinde ön plana çıkan kimi eserler, isimler ve problemlere odaklanmaktadır. Bu bağlamda, siyâsetnamelerin arka planı, Yusuf Has Hacip, Katip Çelebi, Koçi Bey, Fatih Kânunnâmesi ve diğer önemli isimler soruşturmaya konu edilmiştir.

Keyifli okumalar diler, emeği geçen hocalarımıza teşekkürlerimizi sunarız.

NOT: Milli Mecmua'nın 37. sayısında (Türk Elleri III: Kırım), Dr. Banu Başer'in "Kırım Hanlığı Diplomatikası Hakkında Kısa Bir Malumat" başlıklı çalışmasında transkripsiyon alfabesinde bozulmalar olmuş, süratli yayımlanma sürecinde düzeltilmesi ihmâl edilmiştir. Yazıyı bu nedenle yeniden yayımlamamız gerekmiştir. Dr. Banu Başer Hocamızdan ve okuyucularımızdan özür diler, anlayışla karşılanmasını temenni ederiz.

MİLLÎ MECMÛA

İÇİNDEKİLER

İSLAM SİYASİ DÜŞÜNCESİNDE SİYASETNAMELERİN BAĞLAMI
ÂDEM ÇAYLAK
.....**06**

BİR SİYASETNÂME OLARAK "KUTADGU BİLİG"
HASAN HÜSEYİN ADALIOĞU
.....**16**

CENGİZ HAN YASASI
FATİH ORTA
.....**30**

FATİH'İN KANUNNÂMESİ: KANUNNÂME-İ AL-İ OSMAN
ÇAĞATAY YEGEN
.....**36**

BİR SİYASETNAME ÖRNEĞİ OLARAK NASÎRÜDDÎN TÛSÎ VE MOĞOLLAR
KEMAL RAMAZAN HAYKIRAN
.....**44**

TÜRK YÖNETİM GELENEĞİNDE SİYASETNAMELER: TÜRK KAMU BÜROKRASİSİNDE YENİ BİR KOÇİ BEY ARAYIŞI
ALPER ÖZMEN
.....**56**

KLASİK DÖNEM OSMANLI İDARE ANLAYIŞINI ETKİLEYEN KÜLTÜR HAVZALARI
KENAN ZİYA TAŞ
.....**66**

ALİ ŞİR NEVÂÎ VE MAHBÛBU'L-KULÛB
ALI BİLGENOĞLU
.....**76**

BÜYÜK AİLE VE İBN HALDUN: DURMUŞ HOCAOĞLU'NA ELEŞTİRİLER
LÜTFİ BERGEN
.....**86**

OSMANLI BUHRAN DÖNEMİ AYDINI KÂTİB ÇELEBİ'NİN SİYASET NAZARİYESİ
ENSAR KÖSE
.....**152**

KIRIM HANLIĞI DİPLOMATİKASI HAKKINDA KISA BİR MALUMAT
BANU BAŞER
.....**166**

İSLAM SİYASİ DÜŞÜNCESİNDE SİYASETNAMELERİN BAĞLAMI*

ÂDEM ÇAYLAK**

1. İslam Siyasi Düşüncesine İlişkin Eser Türleri

İslam siyasi düşüncesinde fakihler (İslam hukuk alimleri), katipler, devlet yönetimi ve bürokrasisinde görev almış okumuş siyasi seçkinler ve İslam siyaset filozof ve kelamcıları ile İslam toplumsal düşünürleri tarafından siyaset ve yönetim üzerine yazılmış klasik dönem İslam metinleri birkaç kategoride toplanır. Birinci kategoride, kelam ve fıkıh türünden yazılan eserlerin vücûbu'l-imâme (yönetimin/yöneticinin gerekliliği) bahsinde, yönetimin ve bu bağlamda bir liderin (halife ya da imam) gerekliliği hem dini hem dünyevi bakımdan gerekçelendirilir. Dini bakımdan liderliğin gerekliliği, dinin korunması, şeriatın uygulanması, hükümlerin infazı, ceza ve hadlerin uygulanması, iyiliğin emredip kötülükten sakındırmak için otorite kullanımı, cihadın ifası, haccın organizesi, bayram ve cuma namazlarının yerine getirilmesi türünden işlevler açısından gerekçelendirilir. Dünyevi bakımdan bir yönetim ve hükümdarın zorunluluğu, kargaşa ve kaosun önlenmesi, nizam ve istikrarın sağlanması, toplumun birlik ve dirliğinin temin edilmesi, vergilerin toplanması, ganimetlerin dağıtımı, ordunun seferber edilmesi, Gazali örneğinde olduğu gibi din işlerinin düzeni ancak dünyanın düzeniyle, dünyanın düzeni de ancak kendisine itaat edilen bir imamın varlığıyla gerçekleştiğine inanılması, İbn Teymiyye örneğinde olduğu gibi isyanın fitneye

---

* Bu yazının kaleme alınmasında, editörlüğünü yaptığım *İslam Siyasi Düşünceler Tarihi* (Ankara: Savaş Yayınevi, 2. Baskı, 2019) isimli eserde, "İslam Siyasi Düşüncesi: Giriş, Kavramsal ve Tarihsel Çerçeve" başlığı ile yazdığım makalemin 19-21 arası sahifelerinden ve editörlüğünü Onur Yıldırım ve Yasin Aydoğdu'nun yaptığı *Hükümdar ve Aynası Siyasetnameleri Yeniden Okumak* (Ankara: Orion Kitabevi, 1. Baskı, 2022) başlıklı kitaba yazdığım "Takdim" yazısından kısmen yararlanmakla birlikte İslam siyasi düşünce geleneği içinde siyasetnamelerin bağlamı, nizam, siyaset ve adalet kavramlarının içeriği çerçevesinde geliştirilerek yeniden ele alındı.

** Prof. Dr. Kocaeli Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, ademcaylak@gmail.com

CENGİZ HAN YASASI

FATİH ORTA

Cengiz Han, bozkırdaki hukuku sistematize etmiştir. Bundan dolayı Moğol hukukunun çerçevesi Cengiz Han tarafından çizilmiştir, diyebiliriz. O'nun 1206'da Onon Nehri kıyısında toplanan kurultayda "Han" ilan edilmesi ve burada devlet ve toplum nizamına ilişkin ortaya koyduğu kurallar toplamına "Cengiz Yasası" denilmektedir.

Giriş

Cengiz Han, dünya tarihini en büyük fatihlerinden birisidir. Onun fütuhatı ve mirası tarihçiliğin en popüler malzemelerindendir. O, devletini kurarken ve idare ederken birtakım kurallar tatbik etmiştir. Biz bugün buna/bunların yekununa Cengiz Han Yasası diyoruz. Bu kurallardan anlaşıldığı üzere, Cengiz Han, içerisinde bulunduğu bozkır coğrafyasının ve buradaki mazinin bir öznesi olduğunun farkında olmuştur. Zira Yasa, hemen hemen bozkırda uygulanan töre ile oldukça benzer yönlere sahiptir. Yasa, Moğollarca kendi toplumsal ve hayatlarına ve devlet işlerine yön veren bir metin olarak kabul edilmiştir. Burada Yasa'nın ortaya çıkışı tarihi temelleri, kaynakları ve Moğol hanlıklarındaki uygulamalarından bahsedilecektir.

Yasa: Tanım, Muhteva ve Kaynaklar

Cengiz Han öncesi Moğol toplumunda sistematize edilmiş bir hukuktan bahsetmek zordur. Konar-göçer yaşam tarzının bir temsilcisi olan Moğolların sahip oldukları hukuk kendileri ile aynı yaşam tarzına sahip Türkler gibi sözlü, şifahi bir geleneğin mahsuldür. Cengiz Han, bozkırdaki hukuku sistematize etmiştir. Bundan dolayı Moğol hukukunun çerçevesi Cengiz Han tarafından çizilmiştir, diyebiliriz. O'nun 1206'da Onon Nehri kıyısında toplanan kurultayda "Han" ilan edilmesi ve burada devlet ve top-

FATİH'İN KANUNNÂMESİ: KANUNNÂME-İ AL-İ OSMAN

ÇAĞATAY YEGEN

Fatih, biri reayaya diğeri askerî sınıfa yönelik iki adet umumî kanunnâme tanzim ettirmişti. *Kanunnâme-i Al-i Osman* askerî sınıfa hitaben çıkarılan, teşkilat ve teşrifat kanunnâmesidir. Osmanlı merkez teşkilatı hakkında bilgi veren ilk eser olması dolayısıyla müstesna bir yere sahiptir.

Girizgâh

1200'lerin sonunda Bizans hududunda neşet eden küçük bir gazî uc beyliğinin kısa zamanda Roma'nın mirasçısı ve İslâm aleminin önderi konumunu haiz büyük bir imparatorluğa dönüşmesi, Türk tarihinin cesametine yaraşır bir destansı hikâyedir. Bu hikâyeninse baş kahramanı şüphesiz ki Fatih Sultan Mehmed'dir. Çünkü Fatih, isminin müsebbibi askerî zaferlerinin yanısıra, devlet teşkilatında yaptığı yeniliklerle merkezî imparatorluğunu sağlam temellere oturtmuş ve istikbâle güven içinde intikâlini sağlamıştır. Dolayısıyla Fatih, Osmanlı İmparatorluğu'nun esas ve yegâne kurucusudur.

Fatih'in teşkilat sahasında yaptığı faaliyetlerin başında koyduğu kanunlar, yayımladığı kanunnâmeler gelir. O, atalarından devraldığı örfî kanunları derleyip tashih etmek suretiyle Osmanlı İmparatorluğu'nda asırlarca temel alınacak bir kanunî zemin teşkil etmiştir. Osmanlı merkez teşkilatı üzerine çıkarmış olduğu *Kanunnâme-i Al-i Osman,* kardeş katli maddesinin de yer aldığı, Fatih Kanunnâmesi denince akla ilk gelen kanunnâmesidir. Yazımda da naçizâne bu kanunnâmeye değineceğim.

Osmanlıların İmparatorluk Yolu

1302 yazında Bizans İmparatorluğu'na karşı kazandığı zaferle her yandan gazîleri sancağı altında toplayan Osman Gazi'nin beyliği,

BİR SİYASETNAME ÖRNEĞİ OLARAK NASÎRÜDDÎN TÛSÎ VE MOĞOLLAR*

KEMAL RAMAZAN HAYKIRAN**

Nâsîrüddîn Tûsî, İlhanlıların veziri olarak yaptığı faaliyetlerle Moğol akınlarının düşünce ve kültür hayatında yarattığı tahribatın bizzat faillerinin ayakta olduğu bir dönemde üstelik onların eliyle telafi edilmesi sürecini başlatmıştı.

Nasîrüddîn Tûsî, sadece İlhanlıların değil İslam dünyasının da önemli şahsiyetleri arasında yer almaktadır. Onun için İlhanlı devletinin fikri kurucusudur demek yerinde olur.[1] Hülâgû'nun Ceyhun'u aşıp Horasan'a girdiği tarihten itibaren Tûsî onun yanında yer almış ve sultanı fazlasıyla etkilemiştir. İlhanlıların kuruluş aşamasında kurucu hükümdar Hülâgû'yu etkileyen iki isim öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Ata Melik Cüveynî diğeri ise Nasîrüddîn Tûsî'dir. Tam adı Hâce Nâsîrüddîn Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan olan Tûsî, 597/1201 yılında Tus'da dünyaya geldi. İlk tahsilini babası Muhammed b. Hasan'dan alan Tûsî, daha sonra Madhar Feriduddîn'den fıkıh, usul ve kelam dersleri aldı. Onun ilmi silsilesi İbn Sina'ya kadar dayanmaktadır.[2]

Nasîrüddîn Tûsî İlhanlı kültür ve fikir hayatının en önemli şahsiyetlerindendir. Tûsî'nin fikir dünyasını anlamak İlhanlıların fikir yapısını anlamak açısından önem taşımaktadır. Tûsî, İlhanlıların politikalarının temelini oluşturan önemli bir alîmdir. Tûsî'nin ilk dönemlerine ilişkin bilgilere Reşidüddîn'in *Câmîu't-Tevârih*'inde de rastlanılmaktadır. Reşîdüddîn,

* Bu çalışma *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, Ötüken Neşriyât 2016 adlı kitaptan geliştirilmiştir.

** Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

1 İlhan Erdem, "Olcâytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın Doğu'ya Etkileri", s. 7.

2 Anar Gafarov, *Nasırûddîn Tûsî'nin Ahlak Felsefesi*, İstanbul 2012, s. 11.

TÜRK YÖNETİM GELENEĞİNDE SİYASETNAMELER: TÜRK KAMU BÜROKRASİSİNDE YENİ BİR KOÇİ BEY ARAYIŞI

ALPER ÖZMEN*

Siyasetnamelerin ilgi merkezi, devlet hayatındaki idari, hukuki, sosyal ve ekonomik düzenden kaynaklanan gerilim, hoşnutsuzluk ve bölünmeleri analitik saptamalarla ortaya koymaktır. Türk-İslam yönetim kültüründe siyasetnameler, bürokrasideki tabloyu yansıtmak, bürokratik kusurlara itiraz etmek, problemleri sorgulayarak enine boyuna irdelemek gibi yönleriyle özgün bir ses olarak sahneye çıkmıştır.

* Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, aozmen@ogu.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-4185-4382.

Türk-İslam siyasi düşüncesinde güç ve otorite yoğunlaşmasının birincil sahibi olan devlet, hukuki ve ahlaki kodlar üzerine kurulmuştur. Devlet ve toplum düzeninin korunmasını sağlayan bu ölçü, devlet yöneticilerinin kut anlayışına dayanarak siyasal konumlarını kaybetmeme ve yönetsel meşruiyetlerini sürdürebilmeleri için önemli bir temel teşkil etmiştir. Kendilerine Tanrı tarafından emanet edilen makamı kutsal görüp ilahi kaynaktan gelen bu yetkiyi adalet ilkesini gözeterek yerine getirmeyi misyon edinmişlerdir. Bu durum, yöneten-yönetilen ilişkilerine farklı bir boyut kazandırmış; yönetilenlerin, devlet başkanının yönetim felsefesine ilişkin düşünceleri, idareye yönelik eleştirileri dikkate değer görülerek sorumluluk odaklı bir fikri çerçeve oluşturmuştur. Bunu sağlamak isteyen yöneticiler, yönetilenlerde devletle ilgili negatif çağrışım oluşturan usul ve uygulamaları tespit etmek için vezir veya danışmanlarını görevlendirerek gözlemsel saptamalar yapmalarını istemişlerdir. Bu kişilerin yönetim aygıtının işlevselliğine ilişkin elde ettikleri normal ölçülerden sapmış düzensiz uygulama verileri ve bu tıkanıklığı ortadan kaldırmaya yönelik çözüm önerilerinin derlenip toplanmasıyla "siyasetnameler" ismiyle önemli bir gelenek başlamıştır.

Siyasetnamelerin ilgi merkezi, devlet hayatındaki idari, hukuki, sosyal ve ekonomik düzenden kaynaklanan gerilim, hoşnutsuzluk ve

KLASİK DÖNEM OSMANLI İDARE ANLAYIŞINI ETKİLEYEN KÜLTÜR HAVZALARI*

KENAN ZİYA TAŞ**

Siyaset kelimesi, hayvanı (özellikle atı) tımar etmek, vali olmak, hâkim), olmâk, ceza, idam, icraat, diplomasi, insanları yönetme sanatı, devlet işlerini yürütme sanatı ve politika gibi anlamlara gelmekte; "nâme" kelimesi ise kitap, yazı ve mektup gibi anlamlara gelmektedir.

Makalemizin temel konusunu teşkil eden kavram "devlet"tir. Devlet, günümüzde kazandığı anlam itibarı ile tarih, toplum, toprak ve belli kurumları barındıran idare mekanizması gibi siyasi yapının adı olma haline nasıl geldi veya bu süreç nasıl işledi? Bu anlamı kazanmadan önce fonksiyon ve unsurları itibarı ile aynı fonksiyonu icra eden siyasi yapılar hangi adlarla anıldılar? Çok geniş tarihi bir arka plâna sahip olan bu konuda, ortaya koyduğumuz yukarıdaki sorunun cevabını "Türk-İslâm tarihi" özelinde ve konu başlığımıza giriş teşkil edecek biçimde kısaca ele alacağız.

Sözün başında hemen şunu söyleyebiliriz ki, tarihi metinler ve anlatımlar üzerinden gidildiğinde karşımız bir kavramlar silsilesi çıkar. Bunlar arasında en öne çıkan kavram "il / el" sözüdür. İl veya el sözü, Orhun yazıtlarında daha farklı manalarda kullanılsa da esas olarak ülke ve devleti ihtiva eder bir şekilde kullanıldığı açıktır.

Bu bağlamda devlet kavramının mana itibarı ile siyasi bir nitelik kazanmadan önceki hali, dilimizde yaygın olarak kullanılan "tedavül" (dolaşım) sözünün taşıdığı anlamı ile ilgilidir. Dilimizdeki ilk lügatlere (*Kamûs* ve *Vankulu*) baktığımızda bunu açıkça görürüz.

Kamûs'da [ed-devlet] الدولة inkılâb-ı zamân manasınadır ki zamanın hâlden hâle tagayyür ve inkılâbından ibârettir. Ve mâlda olan 'ukbe ya'ni mâl mu' âkabe ve münâvebe cihetiyle yekdigerin eller-

* Bu makale yazarın *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*'nin üçüncü cildinin ikinci sayısının gözden geçirilmiş halidir.

** Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

ALİ ŞİR NEVÂÎ VE MAHBÛBU'L-KULÛB

ALİ BİLGENOĞLU*

Siyasetnameleri Türk-İslam medeniyetinin en değerli siyasal ve kültürel miraslarından biri haline getiren en bariz özelliklerden başlıcası hükümdarın devlet idaresini Allah'a ve kullarına karşı bir görev ve sorumluluklar dairesi içerisinde ifa ettiği ön kabulüdür.

Giriş

Tarihi ve kültürel derinliği ile tarihin en zengin birikimlerinden biri olan Türk-İslam medeniyetinin en önemli kültür miraslarından bir tanesi siyasetnamelerdir. Bir kavram ve yazın türü olarak siyasetname ünlü Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün aynı adla bilinen eseri vasıtasıyla kitlelerce bilinirlik kazanmıştır. En genel manada devlet adamlarına siyaset sanatı hakkında bilgi vermek, devlet idaresinde dikkat edilmesi gereken hususlara dair önerilerde bulunmak ve benzeri içeriklere sahip olan siyasetnameler bu yönüyle Agâh Sırrı Levend'in de dikkat çektiği üzere, aynı zamanda birer nasihatname örneği sayılmaktadır.[1]

Siyasetnameleri Türk-İslam medeniyetinin en değerli siyasal ve kültürel miraslarından biri haline getiren en bariz özelliklerden başlıcası hükümdarın devlet idaresini Allah'a ve kullarına karşı bir görev ve sorumluluklar dairesi içerisinde ifa ettiği ön kabulüdür. Ayet, hadis ve hikmetli sözlerle siyasetnameler içerisinde güçlü bir şekilde vurgulanan bu durum bu türün neredeyse tamamında rahatlıkla gözlemlenebilmektedir.[2] Bu çerçevede mali

* Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

1 Agâh Sırrı Levend, "Siyaset-nameler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1962*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı: 217, Ankara, 1963, s. 171.

2 Mehmet Öz, "Siyasetname, Ahlak ve Görgü Kitapları", *Türk Edebiyatı Tarihi*, cilt: 2, Ed. Talât Sait Halman, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 359.

BÜYÜK AİLE VE İBN HALDUN: DURMUŞ HOCAOĞLU'NA ELEŞTİRİLER

LÜTFİ BERGEN

İbn Haldun bir toplumun zarurî ihtiyaçlarını aşan bir tüketim yapısına kavuşması için badîyeden kopmasını, yani kentleşmesini gerekli görür. Bu ise ziraat ve hayvancılıktan kopması, zanaat ve imalat ile kendini gösteren meslekî toplumsallığa geçmesi ile mümkündür.

Özet: Bu makalede İbn Haldun'un "İhtiyaç Teorisi", "Bedâvet", "Hadâret", "Sünnetullah-Devlet ve Din" kavramlarına verdiği izahlara yer verilip tartışılmaktadır. Bunun dışında "asabiyet" kavramı ele alınıp kavramın Durmuş Hocaoğlu tarafından yorumunun kritiği yapılmaktadır. İbn Haldun "asabiyet"i, çoklu anlama sahip bir anahtar kavram olarak kullanmaktadır. Milliyetçi aydınlar "asabiyet" kavramının kabilecilik/kan bağı gibi anlamlara haiz olmasından hareketle İbn Haldun'un tarih ve toplum felsefesini Selçuklu-Osmanlı devletlerinin doğuş ve yıkılış süreçlerini izah eden bir paradigma olarak ele almakta; ayrıca onu Osmanlı'nın yıkılışının ardından kurulan Cumhuriyet'in "Türk milli devleti" olarak kuruluşunu açıklamak bakımından da ele almaktadır. Durmuş Hocaoğlu, *"Erken Dönem Bir Milliyetçilik Teorisyeni Olarak İbn Haldun"* başlıklı bir mnakalesinde İbn Haldun'u "milliyetçi" düşünce içinde göstermektedir. "Türk Milleti" bir "nation" olmadığı gibi, onun kurduğu siyasal yapılar da İbn Haldun'un Arap devletlerinin oluş-bozuluşlarına dair yaptığı tespitlerden uzak nitelikler göstermektedir. İbn Haldun, "umran ilmi" ile, "millet sosyolojisi" değil, "devlet sosyolojisi" nazariyesi (kuramı) geliştirmiştir. Arap toplumları ve Avrupa halkları "millet" (nation) oluşumlarını "imparatorluk sonrası" süreçte kazanmıştır. Oysa Türk Milleti, "göçebe/bedevî-yerleşik/hadârî" dikotomisi-

OSMANLI BUHRAN DÖNEMİ AYDINI KÂTİB ÇELEBİ'NİN SİYASET NAZARİYESİ

ENSAR KÖSE*

Kâtib Çelebi, düzenli bir medrese tahsili görmemiş olmasına rağmen, merakı ve şahsî gayretiyle ilmî seviyesini yükseltmiş; binlerce kitaptan oluşan kütüphanesindeki eserleri okumuş, sadece Arapça ve Farsça kitaplara değil, aynı zamanda batı lisanlarında yazılmış kaynaklara da ulaşmış ve onları eserlerinde kullanmıştır.

Kâtib Çelebi, Köprülü Mehmed Paşa'nın geniş yetkilerle sadaret mührünü teslim almasından bir ay sonra, 6 Ekim 1657 tarihinde vefat etti. Oysa Köprülü, Çelebi'nin buhrana çare olarak beklediği *sâhib-i seyf* olacaktı. Ne var ki o, Köprülü'nün demir yumruğunu vurarak, bir bakıma zorbalıkla sağladığı düzeni göremeden, buhran yıllarının karamsarlığını yüreğinde taşıyarak göçüp gitmişti. Fikrî gelişiminde belirgin tesiri görülen İbn Haldun'un, devletlerin akıbetine dair determinist görüşünü kısmen yumuşatsa da içindeki karamsarlığı dile getirmekten kendini alamamıştı. İdarî ve malî buhranın pençesinde kıvranan Osmanlı merkezî hükümetine, krizden çıkış önerisi olarak kaleme aldığı meşhur risalesinin (*Düstûru'l-amel*) girizgâhında, ileri sürdüğü çarelerin icrasının, "darb-ı hadîd-i bârid" (soğuk demiri dövmek) gibi göründüğünü, bu ruh halinde söylemiş olmalıydı. Ama her halükârda o, çağdaşı diğer gelenekçi Osmanlı entelektüelleri gibi, imparatorluğun bünyesinde yaşlanmaya bağlı birtakım arızaların görülmeye başladığı kanaatinde idi. Mamafih bu yersiz bir kaygı da değildi. İdarî istikrarsızlık, kapıkulu asker sayısındaki şişkinlik, hazinede süregelen müzâyaka, rüşvetle atamalar gibi nahoş bozulma emarelerine, orta düzey bir maliye bürokratı olarak bizzat şâhit olmuştu. Kâtib Çelebi'nin de içinde yer aldığı gelenekçi Osmanlı düşünürleri için, bu sorunlara çare olacak

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi

KIRIM HANLIĞI DİPLOMATİKASI HAKKINDA KISA BİR MALUMAT

BANU BAŞER*

Kırım Hanlığının diplomatikası; bir yandan halefi olduğu Altın Ordu Devleti'nde olduğu gibi Uygur kaynaklı Türk-Moğol resmî yazışma geleneğinin, diğer yandan da Osmanlı-Türk uygulamalarının etkileri altında şekillenmiştir.

Devletlerin resmî yazışma gelenekleri; onların uygarlık seviyeleri, idari teşkilatlanma konusundaki başarıları, iç işleri ya da dış işleri ile ilgili meseleleri çözme yöntemleri, kültürel etkilenmeleri gibi konularda pek çok göstergeyi içerir. Bu nedenle hem tarihî hem de çağdaş dönemlere ait resmî yazışmalar, söz konusu devletlerin siyasi ve kültürel tarihi ve ayrıca dilleri konusunda da çok şey söylerler. Bu anlamda, resmî yazışmalar üzerine yapılacak incelemeler hem *tarih* hem *dil bilimi* hem de *diplomatik*[1] gibi bilim dallarına önemli katkılar sağlar. Altın Ordu Devleti ve devamında kurulan Kırım Hanlığı dönemine ait resmî yazışmalar da Türk-Moğol devlet geleneğinin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik durumu hakkında bilgi alabildiğimiz temel kaynaklardandır.

Kırım Hanlığının diplomatikası; bir yandan halefi olduğu Altın Ordu Devleti'nde olduğu gibi Uygur kaynaklı Türk-Moğol resmî yazışma geleneğinin, diğer yandan da Osmanlı-Türk uygulamalarının etkileri altında şekillenmiştir. Çoğunluğu Türklerden olu-

* Öğr. Gör. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi Türk Dili Bölümü, Ankara

[1] Tarih bilimine yardımcı olan bilim dallarından biri sayılan *diplomatik* (İng. *diplomatics*, Alm. *Diplomatic*, Fr. *diplomatique*) bilimi, resmî yazışmalar üzerinde yaptığı incelemelerin sonuçları aracılığıyla *tarih*e kaynaklık eder. İslam geleneğinde kısaca *ilm-i inşâ* veya *fenn-i kitâbet* adı verilen diplomatik veya *diplomatika*, kısaca vesika veya belge bilimi şeklinde tanımlanabilir ve özellikle hukuki ve idari önem taşıyan belge ve resmî kayıtları malzeme ve içerik yönünden inceleyen bir bilim dalıdır (Nejdet Gök, "Osmanlı Beratları Kapsamında Diplomatika İlmi veya 'İlm-i İnşâ'", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S 20, Konya, (2008), s. 731-732).